

ÖZBEK KİMLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİ VE LAKAYLAR*

Nurettin HATUNOĞLU** , Görkem TOMARCA***

Özet

Siyasi hayatları boyların birleşmesi ve dağılması ile şekillenen Türkler, farklı isimler adı altında farklı coğrafyalarda varlıklarını günümüze kadar devam ettire gelmişlerdir. Günümüz Türkistan coğrafyasında da farklı isimler ile varlıklarını devam ettiren Türk cumhuriyetlerinin varlığı bu süreç ile ilgilidir. Yakın dönemde ortaya çıkarak siyasi açıdan devlete adını veren Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmen boyların terkinde ortak alt uruğ isimlerine rastlanması şaşılabilecek bir durum değildir. Benzer uruğlara en çok Özbek ve Kazaklarda rastlanması yaşanan tarihsel süreç ile ilgilidir. Bu uruğlardan biri de Lakaylardır. Günümüzde ağırlıklı olarak Tacikistan, Özbekistan ve Afganistan sınırları içinde yaşayan Lakaylar, bu bölgelerde yaşanan siyasi gelişmeler yüzünden sayıları az olsa da İran, Arabistan ve Türkiye gibi ülkelere de dağılmışlardır. Türk milletinin Özbek boyunun bir uruğu olarak kabul ettiğimiz Lakayların etnik durumları ile ilgili tartışmalar, tarih sahnesine çıkışları ve bu süreçteki yaşamları, tarihsel olaylar içindeki rolleri, Özbek kimliği ve bu kimlikteki yerleri, yaşadıkları bölgelerdeki mevcut durumları gibi konular bu çalışmanın kapsamı içindedir. Bu çalışmada Lakayların geçmişleri ile ilgili bilgiler tarih disiplini çerçevesinde verilmeye çalışılsa da, onların etnik ve etnografik durumları ile ilgili tartışmalara da kısmen yer verilmektedir. Mevcut durumları ile ilgili saha çalışması yapma imkanı bulamadığımız Lakaylar ve mensubu oldukları Özbeklerin etnik terkinbi ile ilgili Z. Veldi Togan, Nasriddin Nazarov, Olcobay Karatayev, Muhammed Alim Feyzzad, Karim Şaniyazov, Oral Nasırov, Ahmedali Askerov, Adhamjan Asirov gibi araştırmacıların çalışmaları başta olmak üzere, konu ile ilgili Özbekistan, Türkiye ve Afganistan literatüründe yer alan diğer çalışmalardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lakay, Özbek, Türkistan, Uruğ, Şibani.

THE FORMATION PROCESS OF UZBEK IDENTITY AND LAKAYS

Abstract

Turks, whose political life was shaped by the unification and dispersion of tribes, have continued their existence in different geographies under different names until today. The existence of the Turkish republics, which continue their existence under different names in today's Turkestan geography, is related to this process. It is not surprising to find common sub-national names in the composition of the Uzbek, Kazakh, Kyrgyz and Turkmen tribes that emerged in recent times and gave their political name to the state. The fact that similar elements are mostly encountered in Uzbeks and Kazakhs is related to the historical process. One of these tribes is the Lakays. Today, the Lakais, who mainly live within the borders of Tajikistan, Uzbekistan and Afghanistan, have also dispersed to countries such as Iran, Arabia and Turkey, although their numbers are small, due to the political developments in these regions. Discussions about the ethnic status of the Lakays, whom we accept as a member of the Uzbek tribe of the Turkish nation, their emergence on the stage of history and their lives in this process, their roles in historical events, Uzbek identity and their place in this identity, and their current situation in the regions they live in are within the scope of this study. Although this study tries to give information about the past of the Lakays within the framework of the discipline of history, discussions about their ethnic and ethnographic situations are also partially included. Especially the works of researchers such as Z. Veldi Togan, Nasriddin Nazarov, Olcobay Karatayev, Muhammed Alim Feyzzad, Karim Şaniyazov, Oral Nasırov, Ahmedali Askerov, Adhamjan Asirov on the ethnic composition of the Lakays, whose current situation we could not find the opportunity to conduct fieldwork on, and the Uzbeks to whom they belong, other studies on the subject in the literature of Uzbekistan, Turkey and Afghanistan were used.

Keywords: Laqay, Uzbek, Turkestan, Urug, Sheybani.

* Bu çalışmada İRTAD dergisinin 2021 yılındaki 7. Sayısında Farsça olarak yayınlanan, "Yek Uruğ-1 Ozbek ki Meşhur be Nam-1 Amazonhay-1 Ozbek Est: Lakayha" adlı makale genişletilmiş ve Lakaylar Özbek kimliğinin oluşum sürecinde değerlendirilmiştir.

** Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi ABD, hatunoglu.nurettin@gmail.com ORCID: 0000-0003-4196-3076.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, gorkemtomarca@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3702-3209.

Extended Abstract

Turks, whose political life was shaped by the unification and dispersion of tribes, have continued their existence in different geographies under different names until today. The existence of the Turkish republics, which continue their existence under different names in today's Turkestan geography, is related to this process. It is not surprising to find common sub-national names in the composition of the Uzbek, Kazakh, Kyrgyz and Turkmen tribes that emerged in recent times and gave their political name to the state. The fact that similar elements are mostly encountered in Uzbeks and Kazakhs is related to the historical process. One of these tribes is the Lakays.

Lakais came to the fore in recent Turkestan history, especially in the anti-Soviet Basmachi movement in Eastern Bukhara. It emerges as one of the important elements in the formation process and composition of the Uzbek identity. The emergence of the concept of Uzbek is related to Uzbek Khan, the ruler of the Golden Horde, who accepted Islam. Apart from this ruler, two names related to Uzbeks stand out. These are Ebulhayr Khan and Sheybani Khan. The arrival of Uzbek tribes to the territory of today's Uzbekistan and the adoption of this name as a political name by other Turkish communities is related to the formation process of the Uzbek identity. With Sheybani Khan, the period of khanates began in the Turkestan geography, which would last until the occupation of the Emirate of Bukhara by Soviet Russia in 1920. These issues are discussed under the title of "The Emergence of the Uzbek People and Uzbek Tribes" in the study.

In the study, different opinions are included about what the word Lakay means. In this study, apart from the history of the Lakays, answers were sought to some questions about them. Because the emergence of the Lakays with this name is directly related to the emergence of the Uzbeks. Are the Lakays, who are considered Uzbeks, an ethnic group (community)? Or is it an ethnographic group? The answer to the question has been different. The answer to this question varies in terms of Uzbek identity in the process of national identity formation or the Turkish concept in general. In the context of these discussions, concepts such as ethnology, ethnogenesis, ethnic history, ethnography, ethnolinguistics, and ethnonyms, which are important in Uzbekistan, were briefly evaluated on the scale of the discipline of ethnology.

Under the title of "Lakays as an Uzbek Nation", which constitutes one of the important parts of the study, the geography where the Lakays are spread today is emphasized. It is seen that they are concentrated in the triangle of Uzbekistan, Tajikistan and Afghanistan. It is observed that they are divided into different subunits among themselves. It can find a place in the recent lists of 92 Uzbek tribes. Pashtuns grew stronger after Nadir Shah and took over the lands of today's Afghanistan, which also led to the occupation of the Southern Turkestan region, where Turks live densely. Their current distribution is closely related to this political process.

In the conclusion of the study, evaluations were made about the Lakays and the geography they live in today. The republics in the Turkestan geography found a place for themselves in the world political arena as independent states and identities after the collapse of the Soviets. This situation has made the existence of the existing identities of the Turkestan republics an undeniable reality. In the coming period, these states need to complete their nationalization processes healthily for their political stability. Otherwise, they will be more likely to fall into the trap of ethnic conflict and segregation and become a source of instability for themselves and their region. The existence of common tribes in the composition of these states should be considered as a positive argument in developing a common cultural and historical awareness. Otherwise, clan or Uğurism affiliations, which are one of the obstacles to the nationalization process in the Turkestan geography, will strengthen.

Today, the Lakais, who mainly live within the borders of Tajikistan, Uzbekistan, and Afghanistan, have also dispersed to countries such as Iran, Arabia and Turkey, although their numbers are small, due to the political developments in these regions. Discussions about the ethnic status of the Lakays, whom we accept as a member of the Uzbek tribe of the Turkish nation, their emergence on the stage of history and their lives in this process, their roles in historical events, Uzbek identity and their place in this identity, and their current situation in the regions they live in are within the scope of this study. Although this study tries to give information about the past of the Lakays within the framework of the discipline of history, discussions about their ethnic and ethnographic situations are also partially included. Especially the works of researchers such as Z. Veldi Togan, Nasriddin Nazarov, Olcobay Karatayev, Muhammed Alim Feyzzad, Karim Shaniyazov, Oral Nasırov, Ahmedali Askerov, Adhamjan Asirov on the ethnic composition of the Lakays, whose current situation we could not find the opportunity to conduct fieldwork on, and the Uzbeks to whom they belong, other studies on the subject in the literature of Uzbekistan, Turkey and Afghanistan were used.

Giriş

Yakın dönem Türkistan tarihinde yaşanan siyasi gelişmeler bu coğrafyanın ikinci kez Sovyet adı altında Ruslar tarafından işgal edilmesi ile sonuçlanmıştır. Çarlık döneminde resmi kayıtlara geçmiş olan ve bölgede farklı isimler altında yaşayan Türk boylarının ortak kimliğini ifade eden Türkistan adı Sovyet yönetimi tarafından kasıtlı olarak kullanımdan kaldırılmıştır. 1924 sonrası Kazak, Kırgız Türkmen ve Özbek adları siyasi olarak devletin ismi, etnik açıdan ise kurucu unsur olarak ön plana çıkarılmıştır. Yaklaşık yetmiş yıllık zaman diliminde üst kimlik olarak kabul edilen Sovyet Rus kimliğinin baskısına rağmen kendine özgü edebi dil ve folklor gibi unsurlarla yerel düzlemde gelişimini sürdüren boy kimlikleri, Sovyetlerin yıkılması sonrası bağımsız devlet ve kimlikler olarak dünyadaki siyasi arenada kendilerine yer bulmuşlardır. Bu durum Türkistan Cumhuriyetleri'nin mevcut kimliklerinin varlığını yadsınamaz bir gerçekliğe kavuşturduğu gibi yeni cumhuriyetlerin ulus kimlik oluşturma çabalarını da gündeme getirmiştir. Yakın dönemde yaşanan bu süreçte de, eskiden olduğu gibi boy parçalanmaları ve birleşmeleri ile yeni siyasi ve etnik oluşumların ortaya çıktığı gözlemlenebilmektedir.

Önümüzdeki süreçte bu devletlerin uluslaşma süreçlerini sağlıklı şekilde tamamlamaları siyasi istikrarları için hayati önem arz etmektedir. Aksi takdirde etnik çatışma ve ayrışma tuzağına düşerek kendi ve bölgeleri için istikrarsızlık kaynağına dönüşme ihtimalleri güçlenecek ve tekrar yabancı bir güç tarafından kolayca işgal edilmelerinin yolu açılacaktır. Bu devletlerin terkinde ortak boy ve uruğların olması ortak kültür ve tarih bilinci geliştirmede olumlu unsurlar olarak görülebildiği gibi, etnik temelli çatışma alanları oluşturacak fay hatları olarak değerlendirilme potansiyeline de sahiptir. Mevcut cumhuriyetlerde ortak boy ve uruğların varlığı olumlu olarak değerlendirildiğinde, Türkistan coğrafyasında uluslaşma sürecinin önündeki engellerden biri olan boyculuk veya uruçculuk aidiyetlerini de ortak kültürel kimlik ve ortak tarih bilinci lehinde törpüleyecektir. Diğer Türkistan devletlerin hepsi ile daha fazla ortak paydası bulunan Özbeklerin etnik kimliklerinin oluşum sürecinin iyi anlaşılması bölge ülkelerinin de kimlik gelişiminin iyi anlaşılmasına katkı sağlayıp ortak bilinci geliştiren tarihi ve kültürel ortaklığı ön plana taşıyacaktır.

Yakın dönem Türkistan tarihinde özellikle de Doğu Buhara'daki Sovyet karşıtı Basmacılık hareketinde ön plana çıkan Lakaylar, Özbek kimliğinin oluşum süreci ve terkinde önemli uruğlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Lakay kelimesinin ne anlama geldiği konusunda kesin bir görüş olamamakla birlikte Nasriddin Nazarov, Kazakistan halk destanlarından biri olan "*Alakay Batır*" destanından hareketle Lakay isminin bu halk kahramanından geldiğini, onun Deşt-i Kıpçak'ta yaşadığını Lakayların, Kazak topraklarından Kalmuk saldırıları sonucu 18. Yüzyılda Buhara Emirliği topraklarına göç ettiklerini söylemektedir¹. Yine Nazarov'un, H. Şafakov'un "*Ecdatlar Hatırası*" adlı çalışmasına atıfta bulunarak bu kelimenin aslının "*Kay*" olduğu fakat daha sonra bu ismin Lakay'a dönüştüğü, bu sürecin de Arapların Maveraünnehir'i işgali esnasına denk geldiği, birinci gelişlerinde onlar ile mücadele eden Lakayların ikinci gelişlerinde Müslüman olarak İslam'ın koruyucusu olarak karşılına çıkınca "*Bunlar Kay Değil*" anlamında onlara Lakay adını verdikleri görüşü², bilimsellikten uzak ve kaynak bakımından da eksik bir değerlendirme olmuştur. Lakayların kökeni ile ilgili Arapların bölgeyi işgal ettiği devirde (7-8. yy.) Karluklar ile birlikte doğudan (tahminen günümüz Tarbagatay bölgesinden), Şibani Han (16. yy.) önderliğinde Aral Denizi'nin kuzeyinden (Altın Orda, Kök Orda) Zerafşan bölgesine göç eden Göçebe Özbekler ile birlikte ve 13. yüzyılda Cengiz Han ile doğudan geldikleri ve isimlerinin de onun komutanlarından biri olan Lakay'dan aldıklarına dair farklı iddialar söz konusudur³.

Anlaşılan Lakay adının anlamı ve ortaya çıkışları ile ilgili bir belirsizlik söz konusudur. Ama Lakay olarak adlandırılan topluluğun yakın tarihi ile ilgili konular, bazı tartışmalara rağmen kısmen de olsa ortaya konabilmektedir. 19. asrın ilk yarısında Buhara'ya seyahat eden ve Zeki Velidi'nin "*Borns*" olarak ifade ettiği İngiliz Alexandır Burnes'in Lakaylar ile ilgili düştüğü not, hem bu adın en erken geçtiği eser olması (bizim ulaşabildiğimiz) hem de sarf ettiği ifade açısından önem arz etmektedir. Kunduz ve Belh'ten geçerek Küçük Hacı Salu köyü mevkiinden Ceyhun'u geçtikten ve Türkistan olarak adlandırdığı bölgeye girdikten sonra Kız Kuduk ve

- 1 Nasriddin Nazarov, "Lakayler Degen Kimler?", *Sır Boyı (Erişim 2021)*.
- 2 Nasriddin Nazarov vd., "Lakaylar ve Dilleri" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 48, Güz (2019), 271.
- 3 Olcobay Karatayev "Kırgızlar ve Lakayların Etnik İlişkileri", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4. (2016), 107.

Şor Kuduk mevkilerinden bahseden Burnes, akabinde Lakay amazonları başlığıyla şu ifadeleri kullanmıştır; *“Şimdi girdiğimiz ülkenin yakınında, yağma eğilimleriyle ünlü Lakay adında bir Özbek kabilesi var. Aralarındaki bir söz, yatağında ölen herkesi lanetliyor. Bu söze göre, gerçek bir Lakay hayatını bir baskın ya da “chupao” da bırakmalı. Yağma seferlerinde kadınların bazen kocalarına eşlik ettikleri söylense de, büyük olasılıkla genç hanımların evlerinin yakınından geçen kervanları yağmaladıkları kast ediliyor. Bu kabile romantik bir mahalle olan Hisar yakınlarında yaşıyor. Lakay Amazonlarının yanı sıra, Büyük İskender’in soyundan geldiklerini iddia eden üç veya dört komşu kabile de yaşıyor”⁴*

Günümüzde Özbek uruğları içerisinde değerlendirilen Lakayların tarihleri ile ilgili değerlendirmelere geçmeden önce, çalışmanın öznesi olan Lakayların tarihleri dışında onlarla ilgili bazı sorulara cevap aranması ve bazı kavramlara açıklık getirilmesi konunun daha iyi anlaşılması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü Lakayların bu isimle ortaya çıkmasının Özbeklerin ortaya çıkış süreciyle doğrudan ilintili olduğu kanaatindeyiz. Özbek olarak kabul edilen Lakaylar Etnik bir grup (topluluk) mu? Yoksa etnografik bir grup mudur? Sorusunun cevabının, Sovyet idaresinin yıkılması sonrası Özbekistan’ın “Özbek” kimliği etrafında şekillendirmeye çalışılan ulus devlet inşa etme süreci bağlamında veya Umumi Türk Tarihi bağlamında değerlendirilmesine göre değişiklik göstermesi milli kimlik oluşturma sürecinde karşılaşılan zorluklar ile ilgilidir. Hangi grupta değerlendirilirse değerlendirilsin mevcut durumlarının ortaya konması için bağımsızlık sonrasında da Özbekistan’da önemsenen etnoloji, etnogeneze, etnik tarih, etnografya, etnolinguistik, etnonim gibi kavramların etnoloji disiplini ölçeğinde derinlemesine olmasa da konu ile ilgili kısaca bir değerlendirilmesinin yapılması gerektiği açıktır. Ayrıca Sovyet öncesi ve sonrasında Özbek kavramının şekillendirilmesi sürecine de göz atmak gerekmektedir. Zira Sovyetlerin dağılması sonrası sadece Özbekistan’da değil, Türk cumhuriyetlerinin hepsinde ulus devlet inşa etme süreci Sovyet işgali döneminde hayata geçirilen uygulamaların mirasının üzerinde yürütülmektedir. Coğrafi bir tanımlamadan ziyade tarihi, etnik ve kültürel birliği ifade eden Türkistan kavramının sadece coğrafi bir anlam taşıyan Orta Asya olarak tevil edilmesi, farklı ulusal kimliklerin ortaya çıkmasına

sebeplere olmuştur. Özbek, Kazak, Kırgız ve Türkmen kimlikleri içerisinde farklı uruğ ve boy isimlerini görmek de mümkün olmaktadır.

Günümüzde ağırlıklı olarak Özbekistan, Tacikistan, ve Afganistan’da yaşayan Lakaylar Özbek olarak kabul edilse de, Kazak ve Kırgız kimlikleri içinde de kendine yer bulabilmektedir. Zira 155 Lakay alt uruğundan 69’una başka göçebelere rastlanması ve 69 alt uruğ isminden 38’inin Kazaklarda da görülmesi, O. Karatajev tarafından Kırgızların ve Lakayların uruğ isimleri arasındaki bağları gösteren 70’den fazla benzer alt uruğ adının tespit edilmesi⁵ yukarıda bahsi geçen kimliklerin oluşum süreci dikkate alındığında şaşılacak bir durum değildir. Türkistan tarihinin son beş asırda geçirdiği tarihi süreç ve yakın dönemde Sovyetler tarafından dayatılan kimlik -sınır projeleri bu durumla yakından ilgilidir. Bu nedenle çalışmanın tarihsel ve mekânsal sınırları bu bağlamda çizilmiştir.

1. Türkistan’da Kimlik İnşa Süreci ve Lakaylar

Sovyetlerin dağılması sonrası siyasi varlıklarını aynı isimler ile devam ettirmekte olan Özbek, Türkmen, Kazak ve Kırgız etnik kimliklerinin varlığı günümüzdeki kadar belirgin olmamakla birlikte, Sovyet öncesi dönemde de var olduğu bilinen bir gerçektir. Ama Sovyetler, Çarlık dönemi bilim adamları tarafından başlatılan göçer ve yerleşik yaşam tarzına dayalı etnik sınıflandırmayı geliştirmişlerdir. Nikolay İlminski gibi uzmanlardan oluşan bir ekibin ilk defa Ruslaştırma veya milletleştirme politikasını bilimsel bir yolla ele alması Çar II. Aleksandr dönemine denk gelmektedir. Rus olmayan halkların kendi tarihlerini unutturmak ve özellikle Türk halklarının tarihlerini yeniden yazmak üzere harekete geçilmiş ve bu amaçla çalışmalar yapılmıştır. Dil, etnik kimliğin ana belirleyicisi kabul edilerek Orta Asya’nın etnik karışımı arındırılmaya çalışılmış ve yeni etnik kimlikler oluşturulmuştur⁶. Çarlık idaresinin başlattığı bu süreç, sözde Çarlık idaresine karşı olan ama Türkler söz konusu olunca benzer ayrıştırıcı politikaları güden Sovyetler tarafından olgunlaştırılmıştır. Dil farklılıklarının ön plana çıkarılarak her şiveye bir

4 Alexander Burnes, *Travels Into Bokhara vol I*, (London: Printed By A. Spottiswood, 1834), 255.

5 Nasriddin Nazarov, “Some Historical Aspects of Development of Uzbek Ethnos in The Afghanistan”, *International Scientific Journal Theoretical and Applied Science*, Issue 11 Vol. 79, (2019), 278.

6 Altynbek Joldoshev “Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar”, *OAKA*, Cilt: 8, Sayı: 15, (2013), 121-122.

boy, her boya bir devlet kurarak dil üzerinden farklı kimliklerin ortaya çıkarılma projesi kapsamında Türk boylarının üst kimliklerini ortaya koyacak Türkistan ve Türk dili gibi kavramların kullanımını Sovyetler döneminde yasaklamışlardır. 14 Ekim 1924 tarihi Türkistan kelimesinin siyasi ve coğrafi terminolojiden çıkarılma günü olmuştur⁷. Bu tarihin Buhara ve Harezmi Halk Cumhuriyetlerinin Moskova'nın baskısı ile kendilerini lağvedip yerlerine Özbekistan ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin kurulacağı günlere denk gelmesi tesadüf değildir. Oysa ki, bu tarihten birkaç yıl önce lağvedilen bu cumhuriyetlerden Buhara Halk Cumhuriyeti'nin resmi yayın organı olan Buhara Ahbarı gazetesinin 19 Ekim 1922 tarihli 103 sayısında "*Türklerin Galebesi Münasebetiyle Buhara'da Bayram*" başlıklı haberinde "*Rus temsilcilerin konuşmaları Ata Hoca tarafından Türki dile tercüme edilerek halka anlatıldı*" ifadesi kullanılmaktadır⁸. Aynı gazetede Özbek ve Özbek dili kavramlarının görünür olmaya başlaması da 1924 yıllarına denk gelmektedir. 1920'lerin ilk yarısında Orta Asyalı komünistler arasında etnik kökene dayalı ulusallaşmaya yönelik siyasi söylemin ortaya çıkması, Sovyet siyasetinin desteklediği Özbek, Kazak, Kırgız gibi ulusal adlandırmaların siyasallaştırılmasına ve kavramsallaştırılmasına yol açmıştır. Bu kavramsallaştırmalar sınırların çiziminde önemli ölçüde etkili olmuş ve yeni kurulan Birlik cumhuriyetleri büyük ölçüde bu ayrıştırıcı kavramsallaşmanın devamlılığını temsil etmişlerdir. Etnik milliyetçiliğe dayalı ulusal sınırların çizilmesi Orta Asya toplumlarına uzun süreli ve kalıcı bir miras bırakmıştır⁹.

1924 sonrasında birleştirici kavramların ortadan kaldırılarak yeni milletler meydana getirme projesi kapsamında idari yapılar oluşturulmuştur. Sonuçta, içerdiği etnisite sayısı dönemlere göre değişen bir milliyetler listesi ortaya çıkarılmıştır. 1991 yılları dikkate alındığında, 14 Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 20 özerk cumhuriyet, 8 özerk bölge ve 10 ulusal bölge ile¹⁰ Sovyet ve sosyalist bir karakter taşımaları hedeflenen bu

idari birimler, SSCB anayasası 72. maddesine göre birlikten ayrılma hakkına sahip olsalar da, 75. maddedeki "*SSCB'nin toprakları bölünmezdir*"¹¹ ifadesiyle bağımsız olmayan federal cumhuriyetlere dönüştürülmüştü. Cumhuriyetlerin oluşturulmasındaki temel amaç "*anakronik*" kimliklerin geride bırakılması ve "*Yeni Sovyet İnsanın*" yaratılmasıydı. Bu durumu özetleyen en açık ilke "*biçimde milliyetler özde sosyalist*" ilkesi olmuştur. Kısacası ulusal temele dayanan sosyalist cumhuriyetlerin zaman içerisinde hem sosyalizmi benimsemiş hem de ulusal kimliğini "*Sovyet*" kimliği içinde eritmiş ve geride bırakmış sosyalist vatandaşlardan oluşması hedeflenmişti¹². Bu millet oluşturma projesi Ruslar hariç tüm toplulukları sıkıntıya sokacak bir yapıyla bağımsızlık sürecine girmesi sebep olsa da, en çok Türkistan Türklerini olumsuz etkilemiştir.

Özbekistan özelinde bakıldığında 1924'teki siyasi müdahale, sadece bir sınır değişikliği olarak kalmamış, yeni millî kimliklerin oluşumunu etkilemiştir. Türkistan coğrafyasını yeniden biçimlendiren Sovyet yetkililer sınırlarını kendilerinin çizdiği Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan devletlerini kurmuşlardır. Bu devletlerin başta kültürün devamı kabul edilen dilleri ve alfabeleri değiştirilerek birbirlerine yabancılaşmaları sağlanmış ve Türk boyları arasında var olan anlaşmazlıkları daha da körükleyerek birleşmeleri engellenmeye çalışılmıştır. 1926'da Özbek kimliği, Özbek SSC sınırları içindeki Tacikler ile Sartlar ve Çağatay, Türk, Lakay gibi bazı küçük toplulukların önemli bir kısmı tarafından benimsenerek genişlemiştir. Sonuçta, Sovyet öncesi dönemde farklı aidiyetler kimlik olarak telaffuz edilirken, 1926'dan sonra pek çok topluluk Özbek olarak sınıflandırılmaya başlanmış, Özbek adının kapsamı genişletilmiş ve bir milletin adı olmuştur. Yapılan müdahalelerle oluşturulan yapay aidiyetler, yetmiş yıllık Sovyet deneyiminin sonucunda büyük ölçüde benimsenmiş ve dayanıklı kimliklere dönüşmüştür¹³.

Özbekistan'da ve Türkistan'ın diğer bölgelerinde folklorik değerler öne çıkarılarak gündelik yaşamda

7 Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987) 215

8 Nurettin Hatunoğlu, "Buhara Ahbarı Gazetesine Göre Türkiye Milli Mücadelesinin Buhara'daki Yansımaları", *XVII. Türk Tarih Kongresi, 15-17 Eylül 2014, Ankara V. Cilt-II. Kısım*) 562.

9 Joldoshev, "Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite", 123.

10 Oliver Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. M. Morali, (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 105

11 Hayit, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, 171.

12 Pınar Köksal, "Orta Asya'da Tarihsel Kimlikler ve Çatışma" *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, Sayı: 21. (2020), 24.

13 Yunus Emre Gürbüz, "Özbekistan'da Tarih Yazıcılığı ve Millî Kimlik: Özbeklerin Göçü ve Timur Örneğinde", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19/2 Kış, (2019), 284.

kiyafet üzerinden dahi farklı kimlikler oluşturulmuştur. Bir aksesuar olarak kullanılan şapka tarzı giyim malzemelerinin renk, biçim ve desen olarak farklı şekilde yaygınlaştırılmasına ortak Türkistan kültürünün bütünlüğünü bozması adına müsaade edilmiştir. Bu sebeplerdir ki, Türkistan Türklerinin başlarına taktıkları doppi, kalpak, telpek, ayır kalpak ve boric gibi baş giyimlerinden hangisinin Özbek, Kırgız, Türkmen ya da Kazak olduğunu anlamak mümkün olmaktadır.

Bağımsızlık sonrası ulus devlet inşa etme süreci Sovyet dönemi problemlerinin gölgesinde devam etmiştir. Bu bağlamda Türkistan kimliğini, bir Özbek etnik kimliği lehine ortadan kaldırarak, bu kimliğe Özbekistan'ın, Orta Asya'nın meşru birleştiricisi olarak ortaya çıkma iradesini ekleme yoluna gidilmiştir. Bu durumda Rusların ulus üretme modelinin temel kavramlarını kabul etmekten başka seçenek kalmamış, bu modelle etnik grupla "milliyetçilik" arasındaki özdeşleşme güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu özdeşleşme de yeni devletin meşruiyetinin temel dayanağı olmuştur. Özbekistan gibi diğer bağımsız cumhuriyetlerin tarihçileri de cumhuriyeti kuran halkın etnik gelişimine dair kavramlaştırmayı tamamen sahiplenmişlerdir. Yeni devletleri kaynaştıran tarih görüşü kuşkusuz Marksist olmamakla birlikte, Sovyetik kalmıştır. Bu kavramlaştırmadaki en önemli öge egemen etnisitenin hep bugünkü topraklarda yaşamış olduğunu göstermek olmuştur. Genellikle bu iş, bugünkü ülke topraklarında yaşamış olan farklı toplulukları kendine katarak yapılmıştır. Bir toprakla bir halkı özdeşleştirme yolundaki bu irade, Özbek tarih yazımındaki bir "unutkanlığı", yani Şibaniler döneminin niye görmezden gelindiğini de açıklayabilmektedir. Oysa ki, Özbek kavramının şu anki Özbekistan topraklarına taşıyıcısı olarak Şibaniler, 1500 yılında bugünkü Özbekistan topraklarında ilk gerçek Özbek hanedanını kurmuştur. Şibaniler bölgeye ancak 1500 yılında geldiklerinden, Özbekistan topraklarında evvelce başkalarının bulunması gerçeği bağımsızlık sonrası Özbek kimliğinin ilk oluşumunu milattan önceki yıllara götürme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Özbek tarihçiler, yeniden kurgulamaya çalıştıkları uluslarına tarih içinde kökler bulmak için, 16. yüzyıla kadar kısım veya tamamen Orta Asya'ya egemen olan iki önemli hükümdarı, Timur ve Babür'ü "Özbekleştirme" yolunu seçmişlerdir. Oysa bu hükümdarların hiçbiri Özbek değildir¹⁴ Bu çelişkinin sebebi Özbekistan'da ulus devlet

inşa sürecinde ağırlıklı olarak egemen olunan toprağa dayalı bir millet oluşturmanın tercih edilmesidir. Ortak bir tarihi geçmiş sadece belli bir toprak parçası ile sınırlandırılmıştır. Zira Türk tarihinin bir parçası olan Özbekler bu kimlikle sadece Özbekistan sınırlarında yaşamamakla birlikte kimlik olarak merkeze aldıkları Özbek kavramı da Deşt-i Kıpçak bölgesinde ortaya çıkmıştır. Özbekistan SSCB kurulmadan önce sınırlar dâhilinde ve haricinde Özbek olarak adlandırılanların daha çok Şibanilerin tarihi süreçleri ile ilgili olması da bu durum ile ilgilidir.

Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgu olan ulus devletin¹⁵ Özbekistan'da inşa sürecinde en önemli aparatlardan biri olan dil alanında yapılan reformlar da önem arz etmektedir. Anayasasının 4. maddesinde diğer cumhuriyetlerden farklı olarak Özbekçenin tek resmi devlet dili olarak seçilmesi¹⁶ bu süreç ile ilgilidir. Togan'ın ifadesine göre "Maveraünnehir'i işgalden önce Özbeklerin dili Kazak ve Nogay lehçesiyle birdi"¹⁷ sözü Lakayların mevcut dil özelliklerinin Özbek dilinin Kıpçak grubuna ait olmasının¹⁸ tarihsel sebepleri hakkında bize ip uçları vermektedir.

Özbekistan'da Özbek kimliği ve onu meydana getiren boyların veya uruğların varlığı, yukarıda özetle izah edilmeye çalışılan mevcut durum çerçevesinde ele alınmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda kimliklerin ortaya konulmasında Sovyetlerin mirası olarak etnik çalışmalara ağırlık verilmesi ve etnoloji çalışmalarının tarih enstitülerinde tarih disiplini içinde yer bulabilmesinin sebebi hakkında da bize ip uçları vermektedir.

15 Hakan Özdemir, "Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk", *Sosyal Bilimler Dergisi* / Cilt: XIV, Sayı 1, Haziran (2012), 40-41.

16 Nurbek Khairmukhanmedov, *Ulus-Devlet Bağlamında Orta Asya Cumhuriyetlerinde Siyasal ve Hukuksal Değişim*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara (2008), 263.

17 Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, (İstanbul: Enderun Yayınları 1981), 47.

18 Nasriddin Nazarov, *Lakaylar; Dialektoloji ve Frazzeologiya*, (Taşkent: 2010), 2.

14 Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, 226.

A. A. Aşirov'un; "Hayat ve kültürün dil ve din gibi maddi ve manevi unsurlarının kendine has özelliklerini koruyan halk ya da milletin farklı bir kısmıdır. Etnik bir grup halk yada milletin başka millî gruplar ile asimilasyonu ya da halkın kendine özgü karakteristik hususiyetlerini koruyarak katılması, asıl etnik unsurdan mekânsal olarak uzun süre uzaklaşması, göçler, sınırların değişmesi, yeni coğrafik şartlara maruz kalması neticesinde kendine özgü yaşam tarzı ve kültüre sahip olması ile ortaya çıkar" şeklinde tanımladığı "Etnik grup kavramı" ile "Belli bir etnik grubun halkın ya da milletin ayrılmaz kısmı olarak, onun oluşumundaki bölümlerden biri olup kendine has özellikleri ile lehçe, üretim ve yaşam tarzlarının bazı yönleri ile farklılaşan kısmıdır. Etnografik grup bir kabilenin, halkın ya da milletin başka bir halk ile birleşip başka bir yere gidip o yerdeki halk terkiğine girip o halk ile yaşaması neticesinde ortaya çıkar"¹⁹ şeklinde tanımladığı "Etnografik grup" kavramı dikkate alındığında Türk, Özbek ve Lakay kimliklerinin bir birinden nerede ayrılıp nerede birleştiğini kestirmek güç olmaktadır. Bu durumun sebebi Sovyet idarecilerinin yeni kimlikler oluşturma projesini dayandırdıkları "bilimsel bir metot olarak da" sunulan "Etnogenez" teorisinin Özbek kimliğini oluşturma sürecinde uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Aşirov'un "Halkların ortaya çıkışı önceden var olan katmanlar temelinde yeni etnik birliğin ortaya çıkış sürecidir. Halkların etnogenezini öğrenmede onların çıkış dönemini değil, şekilleniş süreci ve mevcut etnografik, dil ve antropolojik özellikleri esas alınır. Böyle karışık bir süreci ortaya koymak etnografya, arkeoloji, antropoloji, tarih, dil bilimi gibi disiplinlerin yardımı ile yapılır. Disiplinler arası çalışan bir alandır"²⁰ şeklinde tanımladığı Etnogenez kavramının Özbek halkının oluşumu konusunda parlatılarak ön plana çıkarılması ve Etnoloji biliminin tarih bölümlerinin idari olarak alt dalı olarak örgütlenmesinin, bağımsızlık öncesi ve sonrasında ortaya konmaya çalışılan Özbek kimliği oluşum süreci ile doğrudan ilintili olduğu görülmektedir.

Kerim Şaniyazov'un "Özbek Halkının Şekilleniş Cereyanı" adlı kitabının dönemin cumhurbaşkanı İslam Kerimov tarafından kaleme alınan ön sözünün ilk iki paragrafında geçen; "Özbek halkının etnogenez ve etnik tarihinin öğrenilmesi tarih ilminin zorlu meselelerinden biri olarak kabul edilir. Bununla birlikte bu durum gü-

nümüzün hal edilmesi gereken önemli sorunlarından da biridir. Özbekistan'ın bağımsızlığı ve Özbek halkının etno-medeni açıdan ayağa kalkması şartlarında, onun millî benliğinin güçlendirilmesi için tarihin derinliklerinde ve tarihi sürecin etnik mozağinde halkın kendine uygun yerini kesin olarak idrak etmesi çok önemlidir... Cumhuriyette ciltlerce Özbek halkı tarihi yazılmıştır. Fakat onlarda halklar tarihinin asıl konusu olan etnogenez ve etnik tarih yansıtılmamıştır"²¹ şeklindeki ifadeler, bu ve benzer çalışmalarda Özbek halkının ortaya çıkışının şu anki sınırları esas alınarak milattan önceki asırlara dayandırılmaya çalışılması yukarıda özetlemeye çalıştığımız hususlar ile ilgilidir.

Şu anki Özbekistan topraklarında çok eskiden beri farklı milletlerin yaşadığı ve bu coğrafyaya tarihsel süreçte Türk topluluklarının gelerek yerli halklar ile kaynaştığı yadsınamaz bir gerçektir. Gayri ilmi olan nokta Özbek kimliğinin ve tarihinin Türk kimliği ve tarihinin bir parçası değil de, ondan bağımsız olarak sadece mevcut belirli bir coğrafya esas alınarak gayri Türk unsurlarına gereğinden fazla vurgu yapılarak ortaya konmaya çalışılmasıdır. Etnogenez kavramı hakkında Zeki Velidi Togan'ın; "Kendi emperyalist siyasetlerini yürütmek için Sovyetlerin uydurduğu bir ilmi araştırma prensibi. Ruslar, Almanlar gibi ırkla, etnik safiyet hülyalarıyla uğraşmazlar. Onlar toptancı insanlardır. Gayeleri Rusya'yı bir Sovyet kazanı yapmaktır. Bu memleket içinde ne gibi ırklar varsa hepsi tek bir Rus dili konuşan bir sosyalist camia olsun bitsin. Bunun için her millete kendisinin eski mazisini unutturmak, onu menfi taraftan izah edip milletleri kendi mazilerine karşı düşman, hiç olmazsa indifferant yapmak, din zaten kalkmış, bu milletleri bir tek ekmek meselesi ve bir tek ırk Rus dili etrafında toplamak. Bu maksatla Rusya'nın her tarafında Rusluk namına inkılabı "kaçınılmaz tarihi zaruret" milletlerin mazilerinde geçirdikleri devirleri "karanlık esaret devirleri" olarak tasvir edecek yerli "millî" propagandistleri yetiştirmek ve onların eliyle Rus planlarını tatbik etmektir. İşte bu propagandaistlerin eline verilecek birkaç veciz döviz vücuda getirilmiştir. Onların birisi de "etnogenez" dir. Çuvaş, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Başkurt, Tatar, ve Yakut cumhuriyetlerinin tarihine dair yine komünist Merkez Bürosunun verdiği planlar üzerine neşrolunan tarih kitaplarında bu etnogenez nazariyeleri zalimane bir şekilde tatbik edilmektedir. Yalnız Ermeni, Gürcü ve Tacik

19 Adhamjon Ashirov, *Etnologiya*, (Tashkent: Yangi Nashr 2014), 540-541.

20 Ashirov, *Etnologiya*, 542.

21 Kerim Şaniyazov, *Özbek Halkının Şekilleniş Cereyanı*, (Tashkent Shark Neshriyatı, 2001), 3.

Cumhuriyetlerinde bu hususta müsamahalı davranılıyor. Tatar Cumhuriyeti tarihinde bu faslı İmadiyev adlı bir profesöre yazdırmışlar, Kazan Türklerinin etnik menşei Fin ve Slav karışımı olarak göstermek için azami gayret sarf edilmiştir. Umumiyetle doğu Avrupa Türk kavimleri İranlı, Sarmat, Slav, As ve Alan karışımı olarak göstermek gayretleri ile berbat bir hale getirilmiştir²² ifadeleri Sovyetler dağılmadan önce etnogeneze kavramının Türk coğrafyasında uygulanma amacı ve sonrasında ortaya çıkaracağı olumsuzlukları özetler niteliktedir. Etnogeneze denilen süreci Türklerin farklı milletler ile karışarak farklı bir kimlik kazanması olarak değil de, Türk topluluklarının birbiriyle ve az da olsa diğer unsurlar ile karışarak Türklüğün bir şubesi olarak günümüz siyasi kimliklerine kavuşması şeklinde kabul etmek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Bu bağlamda Özbekleri Etnik bir grup mu yoksa Etnografik bir grup olarak mı kabul etmek gerekir? Aynı soruyu çalışmamızın konusu olan Özbek Lakaylar için de sorduğumuzda yukarıdaki tanımlara göre farklı cevapları bulmak mümkün gözükmektedir. Türk Milleti kavramını tarihsel ve coğrafi açıdan üst kimlik olarak düşündüğümüzde Özbekler Etnografik Grup tanımına girerken, Özbek kimliğini üst kimlik olarak düşündüğümüzde bu sefer de Lakaylar Etnografik grup tanımına girmektedir. Bu sorunun cevabındaki tutarsızlık yukarıda Özbek kimliğinin inşası ile ilgili izah edilmeye çalışılan Sovyet ürünü hususlardan kaynaklanmaktadır. Oysaki tarih boyunca henüz Türk kimliği Göktürkler döneminde siyasi ve etnik bir kimlik olarak Türk topluluklarına mal edilmeden önce dahi, Türklerin sosyal yapısı gereği boy birliklerinin birleşme ve ayrışmalarda farklı isimler alabileceği ve bu boyların tarihsel süreçte farklı coğrafyalarda yaşayabildikleri bilinen bir durumdur.

2. Özbek Halkının Ortaya Çıkışı ve Özbek Boyları

Çalışmanın bu kısmında, Özbeklerin tarihin en kadim dönemlerden beri şu anki Özbekistan topraklarında yaşayan Türk ve gayri Türk unsurların etno genetik karışımları ile ortaya çıktığını ifade eden, Kerim Şaniyazov, Ahmedali Askerov, A.H. Daniyarov - O. Boriyev - A.A. Aşirov, D.A. Alimov - A.A. Aşirov, Oral Nasirov gibi bilim insanlarının çalışmalarında zikrettiği Deşt-i

Kıpçak'tan Özbeklerin gelerek bu toprakları ele geçirmesinden önceki kısımlarına ve bu bölümlerdeki tartışmalara (çalışmanın sınırları kapsamında) değinmeden, Özbek kavramının ortaya çıkışı ve Özbeklerin tarihi süreci üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Halkların adının ortaya çıkışı ve anlamı ile uğraşan alan Etnonim kavramı açısından bakıldığında Özbek adının ortaya çıkışı ve anlamı ile ilgili farklı görüşlerin olduğu gözükmektedir. Anlamı ile ilgili "Ozi Ozige Bek" (kendi kendisine bey) yani özgür insan ya da insanlar anlamında olduğuna dair değerlendirmeler ağırlık kazanmasına karşın bu adın nerede ve nasıl ortaya çıktığına dair farklı görüşler öne sürülmektedir. Bu adın Oğuz Han veya İskit hükümdarı İspek'ten türediği gibi değerlendirmeler yapılmakla birlikte, bir halkı ifade etme bağlamında, Altın Orda hanı Özbek Han'dan dolayı ona tabi olan halka bu adın verildiği, Ebulhayr ve torunu Şibani Han etrafında toplanan uruğ ve boyların genel adı, Akorda'da bir grup Türk- Moğol boylarının genel adı ya da tüm Cuci ulusunun değil de Akorda kısmında kalanların adı şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır²³.

Altın Orda devletinde Berke Handan sonra İslamiyet'i kabul eden ikinci hükümdar olan Özbek Han (1313-1340)²⁴ döneminde ilk defa Özbeklerden bahsedilmiştir. Yakubovskiy'e göre 14. yüzyıl tarihçi ve coğrafyacılarından Hamdullah Kazvini, Azerbaycan üzerine yapılan seferden söz ederken Özbek Han'ın askerlerinden "Uzbekân" olarak bahsetmiştir. Kazvini eserinde Altın Orda'ya da Mamlakat-i Uzbekî, yani Özbek devleti adıyla anmıştır²⁵. Ayrıca 14-15. yüzyıllarda Arapça ve Farsça yazılmış tarihi eserlerde, daha doğrusu Nasiriddin ibn el-Furat (1334 - 1404), El-Esedi (1377 - 1447), Nizamiddin Şami (15.yy.), Abdurazzak Semerkandi (1413 - 1482), Handamir (1475 - 1535), Muiniddin Natanzi (15.yy.) gibi tarihçiler de Deşt-i Kıpçak'ın doğu kısmında: Aral ve Hazar Denizi'nden Batı Sibirya'nın kuzey bölgelerine kadar, İtil ve Yayık Nehri'nin kuzey kıyılarından Balkaş Gölü ve Çu Havalisi'ne kadar ki hudutta varlıklarını sürdüren Türk-Moğol kabilelerini Özbek ismiyle anmışlardır²⁶.

23 Oral Nasirov, *Özbekler Şeceresi, (Etnik Tarihe Halis Nezer)*, (Extremum Pres Neşriyatı, 2012), 326-327.

24 Mustafa Kafalı, "Özbek Han" *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, C. 34, (2007), 108.

25 A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev: Hasan Eren, (Ankara: TTK Yayınları 2000), 53.

26 Zebiniso Kamalova, "Özbeklerin Ulusal Oluşumu", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)* Cilt: 1- Sayı: 2- Aralık (2017), 166.

22 Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, (İstanbul: Yağmur Yayınları,1977), 23-25.

Özbek adı bu şekilde Deşt-i Kıpçak'taki Altın Orda devletinin en önemli hükümdarlarından birinin adı ile özdeşleşmesine karşın, şu anki Özbekistan topraklarına gelmeden önce ve sonrasında Özbeklerin siyasi tarihi açısından iki isim daha ön plana çıkmaktadır. Bunlar Ebulhayr Han ve Şibani Hanlardır.

Şibaniler olarak bilinen hânedan adını, Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'nin Şeybân (Şiban) ismindeki oğlundan alır. Şibân 1241'de Macaristan'a yapılan sefer sırasında dikkat çekmiş, dönüşte Irgız, Savuk ve İlek ırmağlarından Ural dağlarına kadar olan bölge kendisine yazlık; Arakum, Karakum, Siriderya, Çu ırmağı ve Sarısu boyları kışlık yurt olarak verilmiştir. Şibân'ın soyundan gelenler uzun süre bu bölgelerde hâkimiyetlerini devam ettirdikten sonra Batı Sibirya'nın Tümen ve Tobolsk bölgelerine göç edip burada yaşayan kabileleri egemenlikleri altına almışlar, zaman zaman Türkistan'a seferler yapmışlardır. Bu soydan gelenlerin Batı Sibirya bölgesindeki ilk hanı Ebulhayr Han (1428-1468) olmuştur²⁷. Bu bölgede Özbek olarak anılan unsurları birleştirebilen ve Özbeklerin gücünü gerçek anlamda sağlayan Ebulhayr Han, Siriderya'nın kuzeyinde kalan Çağatay topraklarını ele geçirmekle kalmamış Maverâünnehir'e de müdahale ederek Timuroğullarının iç işlerine de karışmıştır. Ebulhayr'ın etrafında bulunan Kıyat, Mangıt, Uterçi, Nayman, Ugrış Nayman, Tubay, Taymas, Çet, Hitay, Barak, Uygur, Karluk, Kineges, Uşsun, Kurlavut, Yemçi, ve Minglere, Harezmi bölgesinin ele geçirilmesi sonrası Siriderya'nın kuzeyinde yaşayan Nayman, Uygur, Kongurat, Durmen, Tangut, Çımbay, Burkut, Uşsun, Kineges, Kuşçi boylarının da eklenmesi ile tüm Deşt-i Kıpçak bölgesine egemen olmuştur²⁸. Ebulhayr'ın sağladığı birlik uzun sürmemiş Özbek hanlığı dağılma emareleri göstermiştir. Z. Velidi Togan'ın; "*Özbek topluluğu 15. asrın son yarısında Özbek, Kazak, Mangıt - Nogay şeklinde tamamıyla üç gruba bölündü*"²⁹ ifadesinde anlattığı gelişme Özbeklerin bu dönemi ile ilgilidir. Günümüzde Kazak ve Özbek, Kırgız, Nogay, Başkırt boylarında aynı veya benzer uruğların varlığı ve bazı Özbek uruğlarında (Kongurat-Lakay- Tatar vb) şive olarak Kazak-Kırgız (Kıpçak) şivesine benzerliklerin de sebebi bu dönemler ile ilgilidir.

Özbek birliğinin yeniden ortaya çıkması ancak torunu Muhammed Şibani (1500-1510) sayesinde olmuştur³⁰. Şibani Han'ın ortaya çıktığı dönem Timurilerin dağılma dönemine denk geldiği için Şibani Han komutasında Özbek boyları Maverâünnehir bölgesine girerek kısa sürede yönetimi ele geçirmişlerdir. Böylece Maverâünnehir ve Harezmi bölgesinde Özbek adı resmi bağlamda ilk kez gözükmeye başlamıştır. Deşt-i Kıpçak Özbeklerinden Celayir, Arlat, Nayman, Saray, Uygur, Katagan, Durmen, Kineges, Kırk, Yüz, Bahrin Mangıt, Kongurat, Ming, Kuşçu, gibi boyların bir kısmı daha 14 ve 15. yüzyılda bu bölgelere gelmeye başlamışlardı. Fakat bunlar merkezi bir idareden yoksun olarak kendi boy adları ile yaşamaktaydılar. Altın Orda'nın mirası Türk Moğol kabilelerinin ilk defa Özbek uruğları adı altında bir han liderliğinde Maverâünnehir ve Harezmi bölgelerine gelişi Şibani Han ile olmuştur. Bu göçebe Özbeklerin ağırlıklı olarak Zerefşan vadisi ve ülkenin güney bölgelerinde etkileri daha fazla olup bu bölgelerde yerli ahali de Özbek adını ile anılmaya başlanmıştır³¹.

Şibani Han ile birlikte Türkistan coğrafyasında 1920 yılında Buhara Emirliği'nin Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesine kadar sürecek olan hanlıklar dönemi başlamış oldu. Bu dönemde başat güç olarak farklı isimler ile anılan Özbek boylarının siyasi varlığı söz konusu olmuştur. Şeybânî Han'ın dedesi Ebulhayr'a nisbetle Ebulhayrîler de denilenlerin yanında, Şeybân'ın soyundan gelen başka bir kol Arabşah b. Pûlâd'a nisbetle Arabşâhîler (Yâdigârîler) adıyla tanınmıştır. Ebulhayrîler 16. yüzyıl boyunca bugünkü Güney Kazakistan, Güney ve Doğu Özbekistan, Tacikistan ve Kuzey Afganistan'da hüküm sürmüşler, Arabşâhîler 16. ve 17. yüzyıllarda zamanımızdaki Türkmenistan, Batı Özbekistan ve Aşağı Amuderya'ya hâkim olmuşlardır³². Bu bölgelere gelenler farklı hanedan ve uruğ adlarına rağmen Deşt-i Kıpçak'ta yaşadıkları ortak tarihi sürecin sonucu umumi isimleri haline gelen Özbek adıyla anılmışlardır.

Özbek hanedanların ön planda olduğu ve yaklaşık beş asır devam eden Hanlıklar döneminde Deşt-i

27 İsmail Türkoğlu, "Şeybaniler", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, C. 39, (2010), 45.

28 Nasırov, *Özbekler Seçeresi*, 333.

29 Togan, *Bugünkü Türk İli*, 36.

30 Jean-Paul, Roux, *Türklerin Tarihi*, Çev: Galip Üstün, (İstanbul: AD Yayıncılık, 1997), 203-204.

31 Ahmedali Askerov, *Ozbek Halkının Etnogenezi ve Etnik Tarihi*, (Taşkent: Universitet Neşriyatı, 2007), 265-266; A.H. Haydarov. - O. Boriyev- A.A. Ashirov, *Merkezi Asya Halkları Etnografyası, Etnogenezi ve Etnik Tarihi*, (Taşkent: Yangı Nashr, 2011), 60.

32 Türkoğlu "Şeybaniler", 46.

Kıpçak'tan gelen Özbek uruğları ile daha öncesinden burada yerleşik veya yarı göçebe halinde yaşayan Çiğil, Kanglı, Uz, Argun, Tuhsi, Yağma, Duğlat, Karluk, Halaç, Türkeş, Çığrak, Kıpçak, Oğuz, Barlas, Tarhan, Celayir, Tulkıçı, Dulday, Moğul, Sildus, Turay, Kıpçak, Arlat ve Tatar v.b³³ adlarla anılan Türk ve Türkleşmiş Moğol boyları ile hiçbir boya mensup olmayıp öteden beri bu topraklarda yaşayıp Çağatay Han ve oğullarına nispetle Çağatay dili denilen edebi dile yakın bir lehçenin muhtelif şivelerini konuşan batı ve doğu Türkistan şehir ve kasabalarında oturan "*Kentli Türklerin*"³⁴ kaynaşması neticesinde Özbek halkı ortaya çıkmış, Özbek terimi 1924 sonrası siyasi ve milli bir anlam kazanarak bölgedeki Türklerin genel adına dönüşmüştür. Günümüzde Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Afganistan'ın Özbekistan'a yakın sınır bölgelerinde 1924 yılında çizilen sınırların dışında kalmalarına rağmen Özbek olarak tanımlanan kalabalık toplulukların varlığı, özetlemeye çalışılan bu süreç ile ilgilidir.

Özbek boyları denilince ilk akla gelen "*92 Özbek boyu*" diye adlandırılan bilgidir. Fakat, farklı dönemlerde kaleme alınan eserlerde bu listenin benzerliği yanında boy adları bakımından tam anlamı ile yeknesaklığı söz konusu değildir. Özbekistan'da yayınlanan Yaşlık Dergisi'nde Molla Seyfeddin Aksikendi'nin Mecmuat'ül Tevarih, Nesefname, Avaz Muhammed'in Tuhfet'ül Tevarih-i Hani, Şakşınaslık Enstitüsü'nde 4330 numarayla kayıtlı el yazma, Kitmir kitabı ve Özbek boyları konusunda önemli isimlerden biri olan Rus araştırmacı A. Haraşhin'in yerel halk ile yaptığı görüşmeler ile tamamladığı çalışmanın, H. Daniyarov'un çalışmasından alınan bilgiler kullanılarak hazırlanan tabloda, 92 Özbek boyu ile ilgili bir liste hazırlanmıştır. Tabloda en erken eser olarak 16. yy kaydı düşülen Mecmuat'ül Tevarih'e, yakın dönem olarak da Haraşhin'e ait bilgilere yer verilmiştir³⁵.

Bu tabloya bakıldığında birçok boyun altı eserde de var olması yanı sıra, bir listede olan boyun başka bir listede yer almadığı görülmektedir. Bazen de diğerlerinde olmayıp sadece bir listede olan boyların da varlığı söz konusudur. Listelerdeki bütün boyların listesini vermek bu çalışmanın sınırlılıkları dışında olduğu için, tablo sadece konumuz ile ilgili olan Lakaylar ve Katagan boyları ile ilgili bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, Katagan isminin ilk eser hariç hepsinde geçtiği, Lakay-

ların ise en son yer alan tabloda geçmesine karşın diğer eserlerde geçmediği görülmektedir.

3. Bir Özbek Uruğu olarak Lakaylar

Özbekistan Milli Ansiklopedisi'ne göre Lakaylar, Özbek halklarından biri olup, önceden ağırlıklı olarak Buhara Emirliği'nin Hisar ve Belcuvan Beglikleri sınırlarında, günümüzde ise Surhanderya vilayetinin Denov, Tacikistan'ın Samaniyan, Kafirnihan, Hisar ilçelerinde Haltan vilayetinin Korgantepe ve Kullap bölgelerinde ikamet etmektedirler. Ayrıca Afganistan'ın Bağlan, Kunduz, Bağlan ve Belh vilayetlerinde, Pakistan'ın Karaçi, Suudi Arabistan'ın Mekke, Medine, Türkiye'nin Antakya, (Ovakent), Şanlıurfa (Ceylanpınar) ve İstanbul'da (Zeytinburnu), İran'ın başkenti Tahran'ın Kızıl Hisar, Şiraz, Zayidan, Kirman, Kazvin ve Hurmuzgan vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Tacikistan'daki sayılarının 500 bini diğer ülkelerdeki toplam nüfuslarının da 500 binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Kunduz'daki Lakayların İbrahim Beg Lakay hadisesinden dolayı baskıdan korkarak kendilerini üst kimlikleri olan Özbek olarak tanımlamaları ve Afganistan'da Türklerin sayıları ile ilgili objektif bir çalışma yapılmadığı için Lakayların nüfusunun daha da fazla olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir³⁶.

Lakayların yaşadığı yerlerden bahsederken Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan'da yaşayanlar ile diğer ülkelerde yaşayanlar arasında bir farkın olduğunu da belirtmek gerekir. Yukarıda zikredilen ülkelerdeki Lakaylar bu toprakların yerli halkları iken, diğer ülkelerde yaşayanlar için aynı tabiri kullanmak mümkün değildir. Yakın dönemde Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sonrası yaşanan siyasi olaylar neticesinde 1982 yılında Türkiye'ye Bakanlar Kurulu kararı ile getirilerek kendilerine vatandaşlık hakkı ve bazı ekonomik destekler verilen Afganistan Türkleri içindeki Lakaylar ile diğer ülkelere dağılanlar sayı olarak az olup, yaşadıkları ülkelere göçmen olarak yakın dönemde gitmişlerdir. Bu açıdan Lakaylar ile ilgili bir çalışma yaparken bir zamanlar tamamının Buhara Hanlığı'na bağlı olduğu topraklarda iken, günümüzde Afganistan, Özbekistan, Tacikistan gibi devletlerinin ortaya çıktığı ve Lakayların bu ülkelerin sınırdaş bölgelerinde yerli halk olarak yoğun olarak yaşadıklarının göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

33 Şaniyazov, *Özbek Halkının Şekilleniş Cereyanı*, 393-399.

34 Togan, *Bugünkü Türk İli*, 48

35 Yaşlık Curneli, 1997:39-43.

36 Özbekistan Milli Ansiklopediyası, "Lakaylar" (Taskent: 2013) 58-59; Nazarov vd. "Lakaylar ve Dilleri", 273; Nazarov, Sır Boyu).

Lakaylar Esenhoca, Badrahli, Bayram ve Törtaul gibi dört büyük uruğu vardır. 1920'li yıllara kadar Buhara emirliğinin Hisar beyliğinde yaşayan Lakayların Esenhoca ve Badrahli uruğu Hisar Lakayları, Balcuvan beyliğinde yaşayan Lakayların Bayram ve Törtaul uruğu Balcuvan Lakayları olarak adlandırılmaktadır³⁷. Günümüzde bu sınıflamaya bir de Katagan Lakaylarını eklemek kanımızca yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Zeki Velidi, Afganistan'daki Türk boyları ve Lakaylar ile ilgili Hintli Mir İzzetullah'ın, "*Ahval-i Sefer-i Buhara*" adlı eserini kaynak göstererek Kunduz vilayetini tamamen Katagan olarak göstermiştir. Ona göre Katagan uruğu Beş Kaban, Salcavut ve Tört Ata olmak üzere üç oymağa ayrılmaktadır. Beş Kaban oymağının da Lakay, Yangı Katagan, Kesmever, Kayan ve Manas adında beş arısı vardır³⁸. Günümüzde Afganistan'daki Lakaylar, Bağlan ve Kunduz vilayetlerinde çoğunlukta olmak üzere, Hilmend Vilayeti'nin Leşkerghah şehri etrafında, Tahhar vilayetinin İşkamış, İmam Sahib ve Rustak, Kunduz'un, Alçın Damşah, Kaleçe, Aliabat, Tahhar'ın, Hoca Bahuidin, Bağlan'ın Hacıbabanazar, Pulhumri gibi yerleşimlerde yaşamaktadırlar³⁹.

Tacikistan ve Özbekistan bölgesindeki Esenhoca uruğu Kurdek, Narın, Aksarı, Otarçi, Özden, Tuyaçi, Kulbaççe, Mirzağul, Âltmış, Malış, Kuntuv, Kulumbet gibi arılardan; Badrahli boyu Kızılbaş, Kelekey, Parça, Cunnus, Katte Mergen, Kiççi Mergen gibi arılardan; Bayram uruğu Tört Ata, Şakey, Davet, Çegene gibi uruğlardan; Törtaul uruğu ise Üçuvul, Süyündük, Burunduk, Çal ve Köse gibi⁴⁰ arılardan oluşmaktadır.

Lakayların etnik durumu ve tarihi süreçlerini yukarıda özetlemeye çalıştığımız Özbek Türklerinin etnik ve tarihi süreci içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Lakaylar yukarıda 92 Özbek boyu ile ilgili bahsi geçen listelerde ancak yakın dönemde yapılan tabloda kendine yer bulabilmektedirler. Lakaylar ile ilgili olduğu düşünülen Katagan isminin aynı listede yer alması bu iki boyun birbirinden bağımsız boylar gibi anlaşılmasına sebep olsa da, Zeki Velidi Togan'ın Afgan Türkistan'ındaki Özbek aşiretleri hakkında 19. asır başlarında Hindistanlı Mir İzatullah tarafından tertip edilen bir listeden hareketle, Lakay-

ları, Katagan uruğunun alt kolu olarak göstermesi⁴¹, bu iki boyun ayrı boylar olamayacağı ya da Lakayların, Katagan boyundan ayrılarak zamanla farklı bir isim aldığı ihtimalini düşünmemize sebep olmaktadır. En azından Afgan bölgesindeki Lakaylar için böyle bir durumun olduğu düşünülebilir.

Güney Türkistan, Afganistan'ın kuzey vilayetlerini içeren bölgeyi kapsamaktadır. Afganistan'daki Türklerin de büyük çoğunluğu Afgan Türkistan'ı ya da kısaca Türkistan denilen bu bölgede yaşamaktadırlar. Resmi düzlemde olmasa da halk arasında Türkistan zemin ve Semti Şemal olarak da bilinen bu bölge, kendi içinde Türkistan ve Katagan olmak üzere ikiye ayrılır. Özbek boylarının bir adı olan Katagan, ülkenin Tacikistan ile de sınır olan kuzey doğusuna denk gelmektedir⁴². Türkistan bölgesinde Fayrap, Cüzcan, Seripul, Belh ve Semengan adlı şehirler bulunurken, Katagan bölgesinde Bağlan, Kunduz, Tahhar ve Bedeşşan vilayetleri bulunmaktadır. Bu bölgede resmi bir kayıt olmasa da yaklaşık 8 milyon civarında Türk yaşamakta olup büyük bir çoğunluğu Özbek boyuna mensuptur⁴³. Lakaylar ile de ilgisi olan Katagan isminin Özbekler dışında bu bölge ile coğrafi olarak yakınlığı olmayan Nogay, Kazak ve Kırgızlarda da geçmesi⁴⁴ Özbeklerin oluşumunda Deşt-i Kıpçak bölgesindeki gelişmelere bağlanabilir.

Özbeklerin bu bölgedeki tarihlerinin başlangıcı na bakıldığında Şibani Han ve kurmuş olduğu Buhara Hanlığı öne çıkmaktadır. Şibani Han'ın Timur topraklarını ele geçirmesi sonrası kurulan Buhara Hanlığı, Mangıtlar döneminde Buhara Emirliği olarak tanınmaktadır. Daha öncesinden de Türklerin yaşadığı Güney Türkistan'da Özbek fetihleri Şibani Han döneminde başlamıştır. Timurluların son kalesi Herat'ı 1507 yılında ele geçirmeden önce Amu Derya nehrini geçerek kuşatıp ele geçirmediği Belh şehrinin 1506'da ele geçirilmesi ile bölgede takriben iki asır sürecek Özbek hâkimiyeti de başlamıştır. Şibani Han bu bölgeye ikinci oğlu Hürrem Şah Sultan'ı atamıştır. Şibani'nin 1510 yılında Şah İsmâ-

41 Togan, *Bugünkü Türk İli*, s. 45.

42 Fevzi Firuz, "Afganistan'da Türk Kültürü ve Edebiyatı Üzerine Bir Araştırma", *Batman University Journal of Life Sciences*, Vol. 1 Number 1. (2012), 551; , Mehmet Seyfettin EROL vd, "Afganistan Özbekleri", *Avrasya Dosyası* 3(Sonbahar), (2001), 106.

43 Nazarov, *Afganistan Özbekleri*, 7.

44 Arzu Akpunar, "Nogay Ulusunu Oluşturan Boylar ve Nogayların Kökeni Meselesinde Bu Boyların Önemi", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)* Cilt 03, Sayı 02. (2008), 35.

37 Nazarov vd, "Lakaylar ve Dilleri" 278.

38 Togan, *Bugünkü Türk İli*, 45.

39 Nasriddin Nazarov, *Afganistan Özbekleri*, (Taşkent 2011), 15-16.

40 Nazarov vd, "Lakaylar ve Dilleri"278.

il'e yenilip ölümü ile hâkimiyet bir süre Safevilerin eline geçmiştir. Fakat kısa süre sonra Özbeklerin bölgeye akınları tekrar başlamış, 1526 yılından itibaren Buhara Hanlığı'nın Semerkand, Buhara ve Taşkent'ten sonra dördüncü ana yönetim bölgesi Belh şehri olmuştur⁴⁵.

Buhara Hanlığı'nın tarihinde Amu Derya'nın güneyinde kalan Belh bölgesi farklı bir tarihi seyir ve özelliğe sahip olmuştur. Özbeklerin ve Lakayların yaşadığı günümüz Tacikistan topraklarından daha erken bir dönemde yabancı işgale uğramıştır. İşgal öncesi Buhara Hanlığı'nın bir parçası olan bu bölgede, Gubarın değişine göre, merkezi yönetimin gücüne göre ona tabi merkezi idarenin olmadığı bir yapı oluşmuştur. Buhara Hanlığı'nda yaşanan gerileme sonrası Kandahar'da kurulan Abdali (Dürrani) devleti bu coğrafyayı ele geçirmiştir. 1749 yılına kadar, Özbekler boyları Cüzcan, Belh, Faryab, Meymene, Tahhar ve diğer vilayetlere yerleşerek, zamanla bölgenin yerli halkına dönüşmüşlerdi⁴⁶. Siyaseten de tam olarak Afgan devletinin hâkimiyetinde olmayıp mahalli idareler şeklinde varlıklarını uzun süre devam ettirmişleridir. Bu mahalli idareler içinde en güçlüsü Kunduz Beyliği olup 19 asrın ilk çeyreğinde Kabil ile elçilik düzeyinde ilişkiler kurmuştur. 1850'li yıllarda Afgan Şahı Dostmuhammed Han (1826-1863) döneminde kendi içinde birlikten yoksun olarak yaşayan bu Özbek begliklerini birer birer ele geçirilerek tamamıyla Kabil yönetimine bağlamıştır. Abdurrahman Han döneminde (1880-1901) bu bölgelere Peştunlar yerleştirilip, Özbeklerin başka bölgelere sürgün edilmesi ayaklanmalara sebep olsa da bir neticeye ulaşmamıştır⁴⁷. 1921 yılının Ağustos ayında başkent Kabil'i ele geçirerek yönetimi tamamen ele geçiren Taliban yönetiminin ilk uygulamalarından biri General Abdurreşit Dostum'un gayretleri ile resmîyet kazanan Özbekçe'nin resmî statüsünün ortadan kaldırılması olmuştur. İktidarını pekiştirmesi sonrası Türkler ile meskûn kuzey bölgelerine gayrı hukuki bir uygulama ile geçmekteki Peştun hükümetleri gibi Peştun aşiretlerini yerleştirmeye başlanmıştır. Bu durum bölgedeki Türk varlığı için olumsuz bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

45 Muhammed Bilal Çelik, "Buhara Hanlığı ve Afganistan", *Akademik Bakış*, Cilt 13, sayı 26, Yaz, (2020), 330-332.

46 Mir Gulam Muhammed Gubar, *Afghanistan Der Mesir-i Tarih*, (Afganistan: Devlet-i Matba-i Kabil, 1967), 276.

47 Nazarov "Some Historical Aspects of Development of Uzbek Ethnos in The Afghanistan", 409.

Sonuç

Türkistan coğrafyasındaki cumhuriyetler Sovyetlerin yıkılması sonrası bağımsız devlet ve kimlikler olarak dünyadaki siyasi arenada kendilerine yer bulmuşlardır. Bu durum Türkistan cumhuriyetlerinin mevcut kimliklerinin varlığını yadsınamaz bir gerçekliğe kavuşturmuştur. Önümüzdeki süreçte bu devletlerin uluslaşma süreçlerini sağlıklı şekilde tamamlamaları siyasi istikrarları için hayati önem arz etmektedir. Aksi takdirde etnik çatışma ve ayrışma tuzağına düşerek kendi ve bölgeleri için istikrarsızlık kaynağına dönüşme ihtimalleri güçlenecektir. Bu devletlerin terkinde ortak boyların olması ortak kültür ve tarih bilinci geliştirmede olumlu argümanlar olarak değerlendirilmelidir. Aksi takdirde Türkistan coğrafyasında uluslaşma sürecinin önündeki engellerden biri olan boyculuk veya uruçculuk aidiyetleri güçlenecektir. Bölgede istikrarı bozacak bu iç çatışma kaynağı, bölge ülkelerinin birbirlerine karşı tutumunu da olumsuz etkileyecek ve beraber iş yapabilme kabiliyetlerinin gelişmesine engel olacaktır. Tarihsel sebeplerden dolayı diğer bölge devletlerin hepsi ile daha fazla ortak paydası bulunan Özbeklerin etnik kimliklerinin oluşum sürecinin iyi anlaşılması, bölge ülkelerinin de kimlik gelişiminin iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu durum ortak bilinci geliştirdiği için Sovyetler tarafından unutturulan ortak tarih ve ortak kültür gerçeğini ön plana taşıyacaktır.

Günümüzde Tacikistan, Özbekistan ve Afganistan'ın kuzey vilayetlerinde yaşayan Lakaylar, gerek tarihi süreçleri gerekse dil özellikleri bakımından Özbek Türklerini oluşturan uruçlardan biri olarak karşımıza çıksalar da diğer Türk devletlerinin terkinde de yer almaktadırlar. Kendi içinde farklı alt gruplara ayrılan Lakaylar günümüzde coğrafi yer adı bakımından Belcuvan ve Hisar Lakayları olarak adlandırılmaktadırlar. Bu sınıflamaya ek olarak, coğrafi açıdan Afgan sınırlarında kalan Lakaylara "Katagan Lakayları" adıyla bir sınıflama eklenebilir. Özbek boyları içinde zikredilen Katagan'dan adını alan bu bölge coğrafi olarak diğer bölgelere yakınlık göstermektedir. Lakayların büyük bir çoğunluğu Tacikistan'ın Hisar, Kulap, Korgantepe isimli yerleşim yerlerinde yaşasa da, Özbekistan'ın Surhanderya ilinin Denov ilçesi ve Afganistan'ın Katagan bölgesinde de yaşamaktadırlar. Bir zamanlar Buhara Emirliği'ne bağlı olan ve coğrafi olarak bir birlerine yakın olan bu bölgede yoğunluk göstermelerinin tarihi arka planını da, Özbeklerin Deşt-i Kıpçak'tan gelerek şu

an yaşadıkları topraklara yerleşme sürecinde aramak gerekir.

Tarihi kaynaklarda yakın dönemde adından bahsedilen Lakaylar 92 Özbek boyu içinde gösterilseler de erken tarihli listelerde değil de günümüze en yakın tarihli listede kendine yer bulmaktadır. Fakat özellikle günümüz Afganistan sınırlarında kalan kısmının Katagan boyu ile ilişkilendirilmesi Lakayların onların bir alt kolu olarak ortaya çıktığı ihtimalini gündeme getirmektedir. Özbekistan'da Sovyet öncesi ve sonrası ulus devlet inşaat sürecinde Özbeklerin Deşt-i Kıpçak bölgesinden geliş süreçleri göz ardı edilerek açıklanmaya çalışıldığından Lakaylar ile ilgili, Özbek kimliği içinde Etnografik bir grup mu? Yoksa etnik bir grup mu? Sorusu tam olarak cevaplandırılmamaktadır. Çünkü Özbeklerin dahil olduğu Türk kimliği dikkate alındığında Özbek kimliği, Lakayların Özbek kimliği içindeki konumuna yerleşmektedir.

Ulus devlet inşaat sürecinde Sovyet dönemi Etnogenez çalışmaları toprağa dayalı bir kimlik inşaat etme gayretleri ile birleşince Özbeklerin oluşumu tarih öncesi dönemlere götürülerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu durumda henüz Özbek kavramı yok iken yaşamış olan tarihi şahsiyetlerin Özbekistan milli kahramanları olarak kabul edilmesi gibi bazı tutarsızlıkları ortaya çıkarmaktadır. Oysa ki Lakayların da Özbek kimliğine dahil oldukları Deşt-i Kıpçak'tan gelmeye başladıkları süreçte Maverainnehir bölgesine gelen göçebe Özbek boyları ile asırlardır buralarda yaşayan yerleşik veya göçebe Türk unsurlarının kaynaşmasından ortaya çıktığını ve bu süreçte bir çok Özbek boyunun kendine yer bulabildiğini unutmamak gerekir. Lakaylar da bu sürecin sonucunda bu isimle ortaya çıkmışlardır. Özbek kimliği de sadece günümüzde resmi olarak çizilen sınırların çok ötesinde bir coğrafyada yaşayan boyların bileşkesinden oluşmaktadır. Bazı boy isimlerinin farklı coğrafyaları sahiplenen Kazak, Kırgız ve Özbek boylarının içinde yer alması mevcut coğrafyadan bağımsız ortak tarih ve ortak köken ile ilgilidir. Bu gerçek göz ardı edildiğinde, Göktürkler ile siyasi açıdan mücadele eden ve daha sonra Seyhun'un aşağı bölgelerine, oradan da Anadolu'ya kadar gelerek bu coğrafyalarda farklı isimlerle devletler kuran ve günümüzde Göktürklerin mirası Türk kimliği ile bir zamanlar Bizans toprakları olan Anadolu'da devlet sahibi olup tarihi ve etnik köklerini Asya Hun devletine bağlayan Oğuz Türklerinin (Türkiye) durumunu nasıl izah edebiliriz? Benzer bir anlayış

Türkistan cumhuriyetlerinin ulus kimlik süreçlerinde de dikkate alınmalıdır. Mevcut Özbek Kazak, Kırgız gibi günümüzde resmi statü kazanan kimlikler yanında, Türkistan coğrafyasına adını veren üst kimlik etrafında ortak bir bilincin güçlenmesi boyculuk veya uruçculuk esaslı çatışmalara engel olacaktır.

Kaynakça

1. Kitaplar

- Ashirov, Adhamjon. *Etnologiya*, Tashkent: Yangı Nashr, 2014.
- Askerov, Ahmedali. *Ozbek Halkının Etnogenez ve Etnik Tarihi*, Taşkent: Universitet Neşriyatı, 2007.
- Burnes, Alexander. *Travels Into Bokhara Vol. I*, London: Printed By A. Spottiswood, 1834.
- Gubar, Mir Gulam Muhammed. *Afganistan Der Mesir-i Tarih*, Afganistan: Devlet-i Matba-i Kabil, 1967.
- Haydarov, A.H. - O. Boriyev- A.A. Ashirov. *Merkezi Asya Halkları Etnografyası, Etnogenez ve Etnik Tarihi*, Taşkent: Yangı Nashr, 2011.
- Hayit, Baymirza. *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1987.
- Nasirov, Oral. *Özbekler Şeceresi, (Etnik Tarihçe Halis Nezer)*, Taşkent: Extremum Pres Neşriyatı, 2012.
- Nazarov Nasriddin, *Afganistan Özbekleri*, Taşkent 2011.
- Nazarov, Nasriddin. *Lakaylar; Dialektologiya ve Frazеologiya*, Taşkent 2010.
- Özbekistan Milli Ansiklopediyası, "Lakay Maddesi"*, Taşkent: Devlet İlimi Neşriyatı, 2013.
- Roux, Jean-Paul. *Türklerin Tarihi*, Çev: Galip Üstün, İstanbul: AD Yayıncılık, 1997.
- Roy, Oliver. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. M. Morali, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Şaniyazov, Kerim. *Özbek Halkının Şekilleniş Cereyanı*, Taşkent: Şark Neşriyatı, 2001.
- Togan, Zeki Velidi. *Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Endurun Yayınları. 1981.
- Togan, Zeki Velidi. *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1977.
- Yakubovskiy, A. Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev: Hasan Eren, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

2. Makaleler

- Akpınar, Arzu. "Nogay Ulusunu Oluşturan Boylar ve Nogayların Kökeni Meselesinde Bu Boyların Önemi", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)* 3/2 (2018), 29-44.
- Çelik, Muhammed Bilal. "Buhara Hanlığı ve Afganistan", *Akademik Bakış*, 13/26 (2020), 327-354.

- Erol, Mehmet Seyfettin ve Fazıl Ahmet Burget. "Afganistan Özbekleri", *Avrasya Dosyası* 3, Sonbahar (2001), 781-800.
- Firuz, Fevzi. "Afganistan'da Türk Kültürü ve Edebiyatı Üzerine Bir Araştırma", *Batman University Journal of Life Sciences*, 1/1 (2012), 549-553.
- Gürbüz, Yunus Emre. "Özbekistan'da Tarih Yazıcılığı ve Millî Kimlik: Özbeklerin Göçü ve Timur Örneğinde", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19/2 (2019), 277-301.
- Joldoshov, Altynbek. "Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar", *OAKA*, 8/15 (2013), 101-133.
- Joldoshov, Altynbek. "Kabilecilik, Bölgecilik ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar", *OAKA*, 8/15 (2013), 101-133.
- Kafalı, Mustafa. "Özbek Han" *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, 34 (2007), 107-109.
- Kamalova, Zebiniso. "Özbeklerin Ulusal Oluşumu", *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD)*, 1/2 (2017), 160-173.
- Karatayev, Olcobay. "Kırgızlar ve Lakayların Etnik İlişkileri", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (2016), 104-117.
- Köksal, Pınar. "Orta Asya'da Tarihsel Kimlikler ve Çatışma" *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, 21 (2020), 21-52.
- Nazarov, Nasriddin - Ercan Petek - Serdar Dağıstan. "Lakaylar ve Dilleri" *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4 (2019), 269-288.
- Nazarov, Nasriddin. "Some Historical Aspects of Development of Uzbek Ethnos in The Afghanistan", *International Scientific Journal Theoretical and Applied Science*, 11/79 (2019), 407-411.
- Özbekistan Milli Ansiklopediyası (2013), "Lakay Maddesi", Taşkent: Devlet İlmi Neşriyatı.
- Özdemir, Hakan. "Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk", *Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV/ 1 (2012), 39-59.
- Türkoğlu, İsmail. "Şeybaniler", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İSAM Yayınları, 39 (2010), 45-47.

3. Bildiriler

- Hatunoğlu, Nurettin. "Buhara Ahbarı Gazetesine Göre Türkiye Milli Mücadelesinin Buhara'daki Yansımaları", *XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014)*, 547-568, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

4. Tezler

- Khairmukhanmedov, Nurbek. *Ulus-Devlet Bağlamında Orta Asya Cumhuriyetlerinde Siyasal ve Hukuksal Değişim*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

5. İnternet Yayınları

- Nazarov, Nasriddin. Lakayler Degen Kimler?, *Sır Boyu*, Erişim 15 Ekim 2023, <https://old.syrboyi.kz/negizgi-news/12624-laaylar-degen-kmdr-.html>.